

Als ik dans kan ik vliegen

FONDS VOOR
CULTUUR
PARTICIPATIE

BACHELOR
DOCENT DANS
ARTEZ **BD**

≡ provincie
Gelderland

Een onderzoek naar het effect van dansonderwijs volgens de creatieve expressieve benaderingswijze op de verbeelding en de creativiteit van leerlingen in het basisonderwijs.

“Als ik dans, kan ik vliegen, kan ik eigenlijk alles wat ik maar bedenkt”. Reactie van Lela uit groep 3 op de danslessen.

Cecile van den Berk
Petra Luteijn
In opdracht van Cultuur Oost
29-6-2021

Inhoud

Inhoud	1
1 Voorwoord	2
1.1 LAB's	2
1.2 LAB 'De kracht van Dans'	3
2 Inleiding.....	3
2.1 Aanleiding voor dit onderzoek.....	3
2.2 Verbeelding en creativiteit	4
2.3 Belang van creativiteit en verbeelding	4
2.4 Dansonderwijs in het basisonderwijs	6
2.5 Wat is dansles volgens de creatieve expressieve benaderingswijze?	6
2.6 Doel van dit onderzoek en onderzoeksvraag.....	7
3.1 Procedure	7
3.2 Dataverzameling	8
4 Resultaten	8
4.1 Analyse van de enquête.....	8
4.2 Ervaringen en beeld van leerkrachten bij dans en kunst.....	9
4.3 Analyse van de observaties van de leerkrachten.....	9
4.4 Effecten op langere termijn	10
4.5 Effect op en belang van verbeelding	11
4.6 Effect op vermogens van de leerlingen	11
4.7 Effect op de sociale verhoudingen.....	12
4.8 Reacties van de leerlingen op de danslessen	13
4.9 Ruimte voor dans in het reguliere programma	14
4.10 Combineren van danslessen met andere vakken	14
4.11 Voorwaarden voor dansles	15
4.12 Wanneer is dans goed om te doen	16
4.13 Wie geeft de dansles.....	16
4.14 Visie van de scholen op cultuuronderwijs	17
5 Conclusie	18
5.1 Algemene conclusie	18
5.2 Vergelijking tussen scholen met en zonder eerdere ervaring met dansles	19
5.3 Aanbevelingen voor scholen die overwegen danslessen in te voeren in hun curriculum.....	19
6 Literatuurlijst.....	22
7 Bijlagen.....	23
Bijlage 1 Interviewvragen leerkrachten	23
Bijlage 2 Observatieformulier leerkracht.....	24
Bijlage 3: begeleidende brief van een van de scholen bij de observatieformulieren	25

- Verkorte leeswijzer: in hoofdstuk 4, de resultaten van dit onderzoek, staat na elke paragraaf een blauw blok met de belangrijkste bevindingen.
- Hoofdstuk 5 bevat een algemene conclusie en aanbevelingen voor het implementeren van dans in het curriculum van het primair onderwijs.

1 Voorwoord

Van september 2020 tot januari 2021 hebben leerlingen van drie basisscholen in Arnhem en omgeving acht danslessen gekregen van studenten van de Bachelor Docent Dans van de ArtEZ Arnhem. Deze lessen werden gegeven in het kader van een onderzoek naar het effect van danslessen vanuit de creatieve expressieve benaderingswijze op de verbeeldingskracht en creativiteit van leerlingen in het basisonderwijs. Dit onderzoek vond plaats op initiatief van het onderzoekslab 'De Kracht van Dans', een initiatief van Cultuur Oost, netwerk- en expertisecentrum voor kunst, cultuur en samenleving in het kader van Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK) 2, Gelderland.

In 2016 zijn vier LAB's gestart binnen CMK 2. Cultuur Oost gelooft van meet af aan dat scholen zelf het beste kunnen bepalen wat zij met cultuuronderwijs willen, hoe zij cultuuronderwijs een plek in het lesprogramma willen geven en welke lange termijn ambities zij willen realiseren. Het is de kunst een programma te ontwikkelen dat precies past bij de specifieke wensen van de school. De adviseurs van Cultuur Oost zijn de moderatoren van de vier LAB's. Kunst, erfgoed, nieuwe media en vakken als taal en natuur worden met elkaar verbonden. Het werken met culturele competenties is daarvoor een mooie ingang. De lokale centra voor de kunsten en de coördinatiepunten cultuureducatie hebben vanzelfsprekend ook een rol in CMK. Voor een volledig overzicht van de activiteiten van het CMK zie <https://www.cultuureducatiemetkwaliteit.nl/>.

De onderzoekers willen Danielle Bouwmeester bedanken, die waardevolle suggesties gedaan heeft om de leesbaarheid van het verslag te vergroten. Daarnaast heeft Julia Dieckmann de eerste complete versie van het verslag gelezen en ook goede en bruikbare feedback gegeven, waarvoor ook onze dank. Tenslotte willen we Angela Verdurmen, programmamanager participatie en talentontwikkeling van Cultuur Oost bedanken voor haar waardevolle suggesties en feedback.

1.1 LAB's

In vier leernetwerken – de LAB's – wordt nieuwe kennis ontwikkeld. Samen met partners doen we onderzoek naar aspecten die cultuuronderwijs kunnen verbeteren. De dansopleidingen van ArtEZ, HAN/ Pabo en Iselinge Pabo, Introdans, Kröller-Müller Museum en Kwatta, basisscholen, zelfstandige kunstenaars, vakleerkrachten en onderzoekers doen hieraan mee. Elk LAB heeft een adviseur van Cultuur Oost als moderator.

Centraal staan de vragen: Wat hebben leerkrachten en kunstvakdocenten in de toekomst nodig om goed cultuuronderwijs te verzorgen? En hoe kunnen zij het beste samenwerken? Wat vraagt dit aan competentiegericht werken, procesgerichte aanpak en leren reflecteren? Wat zijn de voorwaarden voor duurzame verankering van cultuur in het onderwijs?

De LAB's kennen een open opzet waarbij alle deelnemers – volstrekt gelijkwaardig aan elkaar – de onderzoeksvraag met experimenten verkennen. Het proces van het onderzoek bepaalt de uitkomst. In de vier LAB's doen partners multidisciplinair onderzoek naar aspecten die cultuuronderwijs kunnen verbeteren. Centraal staat de vraag wat leerkrachten en kunstvakdocenten in de toekomst nodig hebben om goed cultuuronderwijs te verzorgen en hoe zij het beste kunnen samenwerken.

1.2 LAB 'De kracht van Dans'

Hoe kan een kunstdiscipline bijdragen aan de ontwikkeling van sociaal-emotionele competenties van leerlingen? Met deze vraag heeft het LAB 'De Kracht van Dans' gekozen voor 'De leerkracht in beweging'. "We (LAB Dans, PL) willen op zoek gaan naar een moedertaal die navolg- en voelbaar is en waar dans zowel voor leer- en ontwikkeldoelen als voor procesbegeleiding en omwille van haar eigen intrinsieke kracht ingezet kan worden. Pabo-studenten, de studenten van de Bachelor Docent Dans van de ArtEZ, de onderzoekers, Introdans en de leerkrachten van het Basisonderwijs gaan theoretisch en praktisch met elkaar aan het werk. Het onderzoekstraject bestaat onder andere uit literatuuronderzoek, praktijkstages en projecten in samenwerking met de basisschool. We streven naar een overdraagbaar product voor het onderwijs, waarmee we de kracht van dans voor iedereen willen ontsluiten en langdurige samenwerking tussen alle LAB- partners willen stimuleren."¹ In dit LAB zijn verschillende perspectieven onderzocht en ingezet, wat een aantal producten voor het onderwijs heeft opgeleverd, waaronder diverse onderzoeken, danskaarten en educatieve dansfilmpjes².

"Je kunt dansen alsof je praat en samen dansen alsof je een gesprek hebt ergens over."

Ahmed uit groep 6

2 Inleiding

2.1 Aanleiding voor dit onderzoek

Dansonderwijs is ondergewaardeerd in het regulier onderwijs, door de overheersende status van conventionele schoolvakken waar intelligentie voornamelijk geassocieerd wordt met verbaal en wiskundig redeneren (Nielsen & Burrigge, 2015). Gemiddeld komen leerlingen in het basisonderwijs niet of nauwelijks in aanraking met de mogelijkheden van dans. Daardoor zijn ze niet in de gelegenheid om te ontdekken of de taal van de dans als uitingsvorm bij ze past. Dit komt onder andere doordat het scholen veelal aan visie, middelen en vooral bekwaamheid ontbreekt om uitvoering te geven aan de doelstellingen van het vak dans. Daarmee wordt het draagvlak voor dans

¹ Van website Cultuur Oost

² <https://cmk.cultuuroost.nl/lab-de-kracht-van-dans/>

in scholen ondermijnd (Visiedocument VONCK voor curriculum.nu: dans, 2017). Naast verbale en wiskundige intelligentie is het echter noodzakelijk dat het onderwijs kritisch denken aanmoedigt en probleemoplossend vermogen en reflecteren stimuleert (Bamford, 2006). Daarom is het belangrijk dat binnen het onderwijs de verbeeldingskracht van de leerlingen gestimuleerd wordt door hen fantasierijke activiteiten zoals emoties, beelden, metaforen, verwondering en heroïsche verhalen aan te bieden (Egan & Judson, 2016). Dansen kan een positieve bijdrage leveren op de volgende manier:

- Het bevorderen van de brede ontwikkeling van kinderen
- Het versterken van de leeromgeving
- Kinderen worden gestimuleerd om te leren vanuit verschillende 'intelligenties'
- Kinderen ontwikkelen vaardigheden die het leven lang leren stimuleren
- Kinderen ontwikkelen culturele competenties, wat inhoudt dat ze een mening leren formuleren, zich leren presenteren, flexibeler worden, hun creativiteit wordt gestimuleerd, en dat hun sociale en communicatieve vaardigheden worden gestimuleerd
- Kinderen bewegen meer
- Het gemeenschapsgevoel wordt versterkt³

Dansonderwijs is een manier om de verbeeldingskracht van leerlingen te stimuleren. Daarbij kan het gaan om het oproepen van beelden die een bepaalde kwaliteit of eigenschap hebben, die vervolgens in beweging vertaald worden (Bergman, 2003). Doel van dit onderzoek is dan ook om het effect te onderzoeken van dansonderwijs op de verbeelding en de creativiteit van leerlingen in het basisonderwijs.

2.2 Verbeelding en creativiteit

Verbeeldingskracht en creativiteit zijn aan elkaar gerelateerd, maar zijn verschillende concepten. Verbeelding is een innerlijke mentale activiteit en verwijst naar een breed scala aan activiteiten, zoals mentale verbeelding, metaforisch denken, non-verbale communicatie en interne visualisatie. Iedereen bezit in meer of mindere mate het vermogen tot verbeelding (Egan & Judson, 2009). Verbeelding is gerelateerd aan het episodisch geheugen, dat ingezet wordt om zich toekomstige, niet bestaande situaties voor te stellen (Madore, Gaesser, & Schacter, 2014). Verbeeldingskracht verwijst naar ons vermogen om over het mogelijke en over het niet bestaande te denken (White 1990, in Egan & Judson, 2009). Dit suggereert een flexibiliteit van geest die door kan werken op alle gebieden van ons denken. De verbeelding is onder andere verweven met onze emoties en ons lichaam en heeft dus evenveel te maken met voelen en waarnemen als met denken (Egan & Judson, 2009).

Van creativiteit zijn verschillende definities. Creativiteit wordt onder andere gedefinieerd als het genereren van iets dat zowel nieuw als bruikbaar is (Almeida, Prieto, Ferrando, Oliveira, & Ferrándiz, 2008). Lutke en Potters (2018) definiëren binnen de context van het onderwijs creativiteit als de vaardigheid van de leerling om ideeën te bedenken en dingen te creëren die nieuw, verrassend en waardevol zijn voor de leerling zelf (Potters & Lutke, 2018). De mate van originaliteit van creativiteit wordt voornamelijk voorspeld door de mate van verbeelding (Hsu, 2019). Verbeelding en creativiteit zijn geen vaststaande eigenschappen maar kunnen worden ontwikkeld door middel van training (Madore et al., 2014; McFarland, Primosch, Maxson, & Stewart, 2017; Saavedra & Opfer, 2012).

2.3 Belang van creativiteit en verbeelding

Het ontwikkelen van de verbeelding van kinderen is in toenemende mate erkend als een belangrijk onderdeel van hun ontwikkeling. Verbeelding wordt beschouwd als een van de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden, 2010) en wordt tevens beschouwd als een voorwaarde voor

³ <https://lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/danses-1.pdf>

creativiteit (Vygotsky, 2004). Verbeeldingskracht is noodzakelijk om sociaal te denken en te handelen en is een vereiste voor de culturele en sociale ontwikkeling (Pelapat & Cole, 2011). Verbeelding is tevens heel belangrijk bij denkprocessen (Hsu, 2019) en is de basis van het leren. Ook is verbeelding verweven met onze emoties en ons lichaam en heeft dus evenveel te maken met voelen en waarnemen als met denken. Ons lichaam biedt de basisgereedschappen waarmee we de wereld kunnen begrijpen (Egan & Judson, 2009). Door te visualiseren en te verbeelden, maken we gedachten via beelden zichtbaar. Dit is belangrijk voor ons dagelijks functioneren omdat het ons helpt problemen en vraagstukken op te lossen en nieuwe ideeën te genereren. Wie er bewust en effectief gebruik van weet te maken, is tot meer en andere dingen in staat dan iemand die alleen 'logisch' en 'kritisch' kan denken (de Bode & Nijman, 2014). Een belangrijk gevolg van het vermogen tot verbeelden is dat we ons de toekomst anders kunnen voorstellen dan het verleden dat we al kennen. Wie zich de toekomst voorstelt doet niets anders dan met elementen uit het verleden een voorstelling construeren en die opslaan in het geheugen, zodat ook ons beeld van de toekomst een herinnering wordt (van Heusden, 2010).

Creativiteit is essentieel voor het ontwikkelen van nieuwe ideeën (Voogt & Pareja Roblin, 2010). Alle kinderen zijn creatief vanaf hun geboorte. Creativiteit is een fundamentele overlevingsvaardigheid die ons doet nadenken over de wereld en ons aan deze wereld helpt aanpassen. In een wereld die zo snel verandert als de onze, is het zaak om de creativiteit van kinderen aan te moedigen zodat die aangewend kan worden bij het zelf leren denken (de Bode & Nijman, 2014). Het stimuleren van creativiteit heeft een positief effect op de prestaties op school, bijvoorbeeld bij rekenen en taal (Gajda, 2016; Karwowski et al., 2020). Tegenwoordig wordt naast het belang van creativiteit voor de kunsten ook de nadruk gelegd op het belang van creativiteit in het dagelijks leven (Christoffels & Baay, 2016). De veranderingen in de wereldeconomie door de technologische ontwikkelingen, de internationalisering en de daarmee gepaard gaande concurrentie hebben geleid tot een behoefte aan een constante stroom van nieuwe ideeën (Robinson, 2001). Hoewel de veranderingen als gevolg van de technologische ontwikkeling in veel sectoren van de economie merkbaar zijn, is er in bijna alle sectoren behoefte aan een gemeenschappelijke set '21e -eeuwse vaardigheden', waaronder creativiteit (Voogt & Pareja Roblin, 2010). Daarom is het stimuleren van creativiteit op school aan te bevelen in het onderwijs van de 21^e eeuw (Saavedra & Opfer, 2012).

Ook Sir Ken Robinson, internationaal expert op het gebied van creativiteit en innovatie in het onderwijs en het bedrijfsleven, onderkent het belang van het ontwikkelen van creativiteit. Het onderwijs is volgens hem teveel gericht op cognitie, terwijl creativiteit even belangrijk is. Creativiteit is volgens hem van wezenlijk belang in de huidige, snel veranderende samenleving, waarin diploma's minder waard worden omdat meer mensen dan ooit een diploma hebben. Daarnaast is het nog onbekend in welke samenleving de kinderen van nu komen te werken, gezien de snelle veranderingen die momenteel plaatsvinden.⁴ Uit onderzoek blijkt echter dat de gemiddelde creativiteit bij kinderen is afgenomen sinds de jaren '70, wat al begint bij jonge kinderen. Dit is bijzonder verontrustend omdat vaardigheden die geacht worden levenslang te rijpen, door deze afname worden belemmerd (Kim, 2011).

In 'C-zicht, Competenties cultuureducatie kunst en erfgoed' van Cultuur Oost zijn de drie culturele competenties beschreven: 1) onderzoekend vermogen: de leerling kan vanuit een vraag zichzelf en zijn omgeving leren kennen; 2) creërend vermogen: de leerling kan op eigen wijze vormgeven aan zijn ervaring, waarneming, verbeelding en kennis; en 3) reflecterend vermogen: de leerling kan

⁴ https://www.ted.com/talks/sir_ken_robinson_do_schools_kill_creativity?language=nl#t-1149172

terugkijken op eigen ervaringen, deze interpreteren en er betekenis aan geven (Koolen, de Vries, & de Ridder, 2018).

2.4 Dansonderwijs in het basisonderwijs

Ken Robinson beschouwt dans als een essentieel onderdeel van het onderwijs.⁵ In de Kerndoelen zoals opgesteld door de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) in opdracht van de Rijksoverheid maakt dans deel uit van het leergebied Kunstzinnige Oriëntatie. De SLO beschrijft de verschillende soorten danslessen en werkvormen die binnen het basisonderwijs worden onderwezen. Er zijn danslessen en werkvormen die uitgaan van het zelf creëren van dans(bewegingen) waarmee kinderen hun eigen gevoelens en ideeën uiten. Ook wordt er vanuit gestructureerde dans gewerkt: vaste passen en/of choreografieën die de leerkracht oefent met de kinderen, waaronder volksdansen of dansen voor kinderen. Verder wordt er bewogen op muziek, gerelateerd aan bewegingsonderwijs en zijn er dramatische werkvormen die meer dansant benaderd worden, of dansvormen die bedoeld zijn als ontspanning, meditatie of om lekker 'even los te gaan'.⁶

2.5 Wat is dansles volgens de creatieve expressieve benaderingswijze?

Dans volgens de creatieve expressieve benaderingswijze houdt in dat de leerling benaderd wordt als maker van dans waarbij het accent ligt op de ontwikkeling van het persoonlijk dansidoom en het vermogen zelf vorm te geven aan dans. Het gaat om het stimuleren van een creatief proces, waarbij de leerling onderzoekt welke persoonlijke bewegingsmogelijkheden hem of haar in staat stellen om uitdrukking te geven aan gevoelens en ervaringen. Tevens leert de leerling keuzes maken om te komen tot het structureren en vastleggen van gevonden dansbewegingen (Bergman, 2003).⁷ Volgens Bergman worden door te dansen de bewegingsmogelijkheden en fysieke vaardigheden waaronder kracht, soepelheid, belijning, coördinatie en uithoudingsvermogen ontwikkeld, en daarnaast het vermogen om te ordenen en structureren. Door het maken van dans ontwikkelt de leerling volgens Bergman creativiteit, verbeeldingskracht en originaliteit (Bergman, 2003). Bergman onderscheidt 4 fasen in het zoekproces van de creatieve expressieve benaderingswijze:

- 1) De **voorbereidingsfase** waarin de leerinhoud of opdracht wordt aangeboden. De leerling laat de opdracht tot zich doordringen en krijgt daarbij de eerste associaties. De leerling stelt zich aan de hand van deze associaties voor hoe de beweging eruit kan zien.
- 2) De **exploratiefase** waarin de leerling de eigen dansmogelijkheden onderzoekt door middel van associaties binnen de opdracht. De leerling vertaalt de bewegingsvoorstelling, het beeld, in fysieke acties en ervaart wat de beweging teweegbrengt. De dansbewegingen roepen nieuwe associaties op die weer leiden tot nieuwe beelden en bewegingen. Het betekent dat de leerling niet in één keer het geheel van de opdracht kan overzien en uitvoeren, maar na elkaar verschillende aspecten gaat onderzoeken. De exploratiefase kan uit meerdere opdrachten bestaan, alvorens wordt overgedaan naar de improvisatiefase.
- 3) De **improvisatiefase** waarin de leerling over meer materiaal beschikt en daaruit gerichte keuzes maakt. De leerling is in staat om bewust te variëren en te spelen met de ontdekte bewegingsmogelijkheden.
- 4) De **vormgevingsfase** waarin de leerling bepaalde onderdelen selecteert van het tijdens de improvisaties vergaarde dansmateriaal en daarin structuur aanbrengt. Van een volledige vastlegging

⁵ https://www.ted.com/talks/sir_ken_robinson_do_schools_kill_creativity/up-next?language=nl#t-1134266

⁶ <https://lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/danses-1.pdf>

⁷Bergman noemt dit in haar boek de expressief/creatieve benadering. Dit houdt hetzelfde in als de creatieve expressieve benaderingswijze, zoals het binnen de Bachelor Docent Dans van de ArteZ wordt genoemd. Om verwarring te voorkomen wordt in dit onderzoek de benaming van de ArteZ aangehouden, aangezien het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met de ArteZ en door studenten van de ArteZ

vooraf is meestal geen sprake, er kan altijd een improvisatie-element aanwezig blijven in de uiteindelijke vormgeving (Bergman, 2003).

“Als ik dans zoals ik ben dan voel ik me heel sterk. Ik vind het ook fijn dat we niet hoeven te praten”.

Juanita uit groep 4

2.6 Doel van dit onderzoek en onderzoeksvraag

Gezien het belang van het ontwikkelen van verbeeldingskracht en creatieve vermogens bij kinderen, en de geringe aandacht die dans heeft in het onderwijs, is het doel van dit onderzoek het meten van het effect van danslessen, gegeven vanuit de creatieve expressieve benaderingswijze, op de verbeelding en de creatieve vermogens van leerlingen in het basisonderwijs. Tevens zijn vragen opgenomen met betrekking tot het effect van dans op de sociale ontwikkeling. Verondersteld wordt dat het volgen van danslessen bij leerlingen in het basisonderwijs een positief effect heeft op hun verbeeldingskracht en creatieve vermogens. De onderzoeksvraag die als uitgangspunt voor dit onderzoek is opgesteld luidt dan ook:

Wat is het effect van een acht lessen dansonderwijs verspreid over acht weken, gegeven vanuit de creatieve expressieve benaderingswijze op de verbeelding en de creatieve vermogens van leerlingen in het basisonderwijs?

3 Methode

3.1 Procedure

In januari 2020 zijn drie scholen benaderd die nog niet eerder ervaring hadden met dans vanuit de creatieve expressieve benaderingswijze en drie scholen die al wel ervaring met danslessen hadden, met het verzoek of ze wilden meewerken aan een onderzoek. De drie scholen die al wel ervaring met dansonderwijs hadden zijn CMK scholen. Deze scholen hebben sinds 8 jaar op structurele basis kunst- en cultuuronderwijs, waarbij dansles volgens de creatieve expressieve benaderingswijze een onderdeel is, naast andere kunstvakken zoals beeldende kunst, muziek en drama. De danslessen binnen dit programma werden bij deze scholen verzorgd door onder andere een student dans van de Bachelor Docent Dans van de ArtEZ, een particuliere dansdocent en een docent van danstheater Improvi in het kader van CMK. Alle zes de scholen zijn gevestigd in Arnhem. Na goedkeuring van de directies zijn de leerkrachten geïnformeerd over het doel en de werkwijze van dit onderzoek. Vervolgens hebben in de scholen van september tot november 2020 gedurende acht weken wekelijks danslessen plaatsgevonden volgens de creatieve expressieve benaderingswijze, gegeven door in totaal 22 studenten van de Bachelor Docent Dans van de ArtEZ te Arnhem. Deze lessen zijn inhoudelijk ontworpen door de studenten samen met hun docent Cecile van den Berk. Vooraf zijn de leerkrachten geïnformeerd over de creatieve expressieve benaderingswijze van dans. Cecile van den

Berk en onderzoeker Petra Luteijn hebben samen de interviewvragen ontwikkeld voor de leerkrachten.

3.2 Dataverzameling

De deelnemers waren 432 kinderen van de groepen 1 tot en met 8 van drie basisscholen. Hun leerkrachten zijn ondervraagd over hun bevindingen naar het effect van de danslessen op de leerlingen. Daarnaast werden leerkrachten ondervraagd van 3 CMK basisscholen bij wie in de voorgaande jaren danslessen waren gegeven in de klas. In totaal zijn 35 leerkrachten bij dit onderzoek betrokken. Daarna zouden de leerkrachten geïnterviewd worden over hun waarnemingen van de effecten die de danslessen hadden op de leerlingen, op het groepsproces en op de interactie met de leerkrachten. Halverwege maart 2020 is het onderzoek echter afgebroken in verband met de door de overheid ingestelde lockdown vanwege de coronacrisis. Daarom heeft voor de eindmeting één interview plaatsgevonden. De leerkrachten die niet geïnterviewd zijn hebben een vragenlijst ingevuld via een speciaal voor de gelegenheid ontwikkelde website⁸. De interviewvragen hielden in 1) de persoonlijke ervaring met dans; 2) wat de leerkracht verstaat onder een goede ontwikkeling van de leerling; 3) de visie van de leerkracht met betrekking tot het belang van verbeelding; 4) de effecten die de leerkracht bij de leerlingen ervaart na de danslessen en 5) welke rol de leerkracht ziet voor dansonderwijs in de toekomst. Voor alle interviewvragen zie bijlage 1. Het observatieformulier voor de leerkracht bestaat uit vragen met betrekking tot fysieke, sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling en ontwikkeling van de creativiteit. Verder is er ruimte voor aanvullende observaties van de leerkracht. Voor het observatieformulier voor de leerkracht zie bijlage 2.

“Ik vind dansen zonder iemand nadoen fijn omdat het dan niet fout kan gaan.”

Vera uit groep 5

4 Resultaten

4.1 Analyse van de enquête

In eerste instantie hebben 4 leerkrachten deelgenomen aan een groepsinterview. Verder hebben in totaal 11 leerkrachten de enquête ingevuld van wie de leerlingen kort daarvoor danslessen hadden gehad. Daarnaast hebben 6 leerkrachten een observatieformulier ingevuld dat op de speciaal ontwikkelde website stond ingevuld en 4 leerkrachten hebben een door de school ontwikkeld observatieformulier ingevuld. Tenslotte hebben 10 leerkrachten de enquête ingevuld van de CMK

⁸ <https://www.dekrachtvandansinhetbasisonderwijs.nl/>

scholen waarvan de leerlingen een jaar eerder danslessen volgens de creatieve expressieve benaderingswijze hadden gehad.

4.2 Ervaringen met en beeld van leerkrachten bij dans en kunst

Uit de enquêtes met de leerkrachten blijkt dat de meeste leerkrachten een positief beeld hebben bij dans. 'Als je naar de muziek luistert kun je al bedenken hoe je je gaat bewegen'. 'De bedoeling van een creatief vak is dat het gaat om de leerling zelf' (2 leerkrachten). De voordelen van dans zijn dat het fijn is om je eigenheid kwijt te kunnen en dat het gaat om de vrijheid om wat te durven. Dans wordt niet alleen geschikt gevonden voor sportieve types. Het is belangrijk om niet te laat te beginnen met dansen, want als je te laat begint schamen de leerlingen zich om te dansen (4 leerkrachten). Veel leerkrachten hebben enige ervaring met dans, enkelen geven aan in het verleden zelf gedanst te hebben, bijvoorbeeld ballet, streetdance, jazz, stijldansen en hiphop of kijken af en toe naar dansfilmpjes. Er zijn echter ook docenten die helemaal geen ervaring met dans hebben en geen beeld bij dans hebben. Niet iedereen is er zeker van of hun school een dansmethode heeft

Dans wordt door diverse leerkrachten beschouwd als een manier om jezelf te uiten en om jezelf in kwijt te kunnen. Zij beschouwen dans als een belangrijk onderdeel van het onderwijs. De meningen over dans in het onderwijs varieerden van 'waardevolle aanvulling, sluit aan bij kerndoelen, welkome afwisseling op de zaakvakken', of 'dit is door het lokaal heen te doen, wat jij van de muziek vindt', 'kleuters hebben een grote bewegingsbehoefte', en 'het is goed voor elke leerling, 'hier moet tijd voor vrijgemaakt worden'.

De ervaringen met kunst in het algemeen worden vooral beschreven als de ervaringen met de musical op school. Die zijn positief, zes docenten merkten op dat het fantastisch was dat echt iedereen een instrument bespeelde en dat er een heel orkest zat. Bij de musical wordt er, net als bij dans een beroep gedaan op de beleving volgens twee leerkrachten. Zij merken echter op dat dans tijdens de musical vooral het zetten van stapjes inhoudt.

- De meeste leerkrachten staan positief tegenover dans als een manier om jezelf te uiten.
- Dans wordt beschouwd als een belangrijk onderdeel van het onderwijs.
- De ervaringen met kunsteducatie in het algemeen zijn positief.

4.3 Analyse van de observaties van de leerkrachten

In het algemeen wordt er een positief effect van dans op de leerlingen waargenomen, benoemd door 9 leerkrachten. 12 leerkrachten noemden dans een manier voor de leerlingen om zich te uiten, waarbij werd opgemerkt dat leerlingen zich beter en makkelijker leren uiten en iets van zichzelf leren laten zien omdat ze voelen dat dat kan bij deze lessen. Verder werd vermeld dat de kinderen enthousiast zijn en genieten van de danslessen (11 leerkrachten), de lessen fantastisch vonden (2 leerkrachten), dat ze eigen ideeën ontwikkelen (5 leerkrachten) en dat deze lessen goed zijn voor de expressieve ontwikkeling (3 leerkrachten) en de creatieve ontwikkeling (2 leerkrachten). Kinderen leren zich vrijer te bewegen (7 leerkrachten), zich makkelijker te presenteren en laten meer van zichzelf zien (4 leerkrachten). Ook werd een positief effect waargenomen op de lichamelijke en motorische ontwikkeling (2 leerkrachten) en dat sommige kinderen ineens opvallen. Twee leerkrachten waren kritisch, een van hen merkte op dat sommige kinderen onzeker kunnen worden over hun eigen lichaam, en ander merkte op dat om effecten te vinden meer tijd nodig was. Sommige kinderen komen tot rust, anderen werden onrustiger en vrijer (1 leerkracht).

Bij de leerkrachten van wie de leerlingen een jaar eerder dansles hebben gehad is dat beeld gelijk aan bovengenoemd beeld. Het effect van dans op kinderen wordt ook door hen als positief en belangrijk beschouwd. 'Het onderwijs mag niet alleen cognitieve vakken aanbieden, het onderwijs moet het totale kind, dus hoofd en hart ontwikkelen, cognitief, sociaal en cultureel.' De danslessen doen de kinderen erg goed volgens 9 leerkrachten. Slechts één leerkracht neemt niet direct effect waar, maar heeft toch de indruk dat danslessen in het algemeen een meerwaarde hebben. De leerlingen vinden het fijn om dansles te krijgen, ze hebben succeservaringen en er komt meer openheid na een aantal lessen. Ook durven leerlingen zich meer te laten zien en durven zich als individu in een groep te bewegen, ze krijgen meer zelfvertrouwen.

- Dans heeft over het algemeen een positief effect op leerlingen.
- De leerlingen reageren enthousiast op de danslessen.
- Leerkrachten vinden het belangrijk dat er niet alleen cognitieve vakken worden aangeboden.

4.4 Effecten op langere termijn

Positieve effecten zijn ook waar te nemen op langere termijn volgens 6 leerkrachten. De leerlingen werden uitgedaagd door de dansles en reageerden enthousiast. Dansles is volgens alle leerkrachten van deze groep in het curriculum zeker van toegevoegde waarde omdat leerlingen leren zich creatief te uiten. Ze vinden dans belangrijk voor de ontplooiing en ontwikkeling van de kinderen. Daarnaast genieten de kinderen zichtbaar van de lessen. Dans wordt een 'heerlijke, gezonde uitlaatklep' genoemd. Sommige kinderen bloeien echt op, juist kinderen waar dat niet van verwacht wordt. Ze laten zich meer zien, zijn spontaner en kunnen zich ontladen (2 leerkrachten). Na een 'vrij' moment waren de leerlingen in eerste instantie druk, waarna ze later rustiger werden. Genoemd werd dat omdat de leerlingen weinig gewend zijn aan het krijgen van danslessen het des te meer reden is om dansles te geven.

Ook bij de scholen waar de leerlingen langer geleden dansles gehad hadden zijn de leerkrachten positief over de effecten van dansles op de langere termijn. Twee van de tien leerkrachten zagen niet direct effecten op de langere termijn, meer in het begin. Deze effecten waren voornamelijk op het gebied van creativiteit en verbeelding en op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Een van hen heeft een kleutergroep en vermoedt dat langere termijneffecten zich mogelijk minder voordoen bij de kleuters. 'Het dansen beklijft bij sommigen beter', 'mooi om te zien hoe dans verbindt', 'als ik muziek opzette bracht ze dat weer terug naar de dansles' waren opmerkingen die door hen genoemd werden.

- Dans heeft ook een effect op langere termijn, met name op creativiteit, verbeelding en sociaal-emotionele ontwikkeling.
- Leerlingen leren zich creatief te uiten door dans
- Dans is vanwege de effecten van toegevoegde waarde in het curriculum.

4.5 Effect op en belang van verbeelding

De docenten vinden dat het voor iedereen goed is om te bewegen en hebben het idee dat de leerlingen via de beweging de verbeelding, de muzikaliteit en de expressie trainen. Dat wordt noodzakelijk gevonden tijdens de (leer)ontwikkeling van een kind. De verbinding met de verbeelding is duidelijk merkbaar volgens 7 leerkrachten. 'Dansend en bewegend van alles bewegen, verbeelden wat je niet onder woorden kunt brengen, kinderen worden aangesproken met hun eigen fantasie en verbeelding om te gaan, emoties worden aangesproken'. Dans is ook voor deze leerkrachten een manier waarop leerlingen zich kunnen uiten, hun lichaam leren kennen en als compensatie kunnen dienen voor de druk vanuit de Cito leervakken, en een manier waarop ze hun emotie en passie kwijt kunnen. De leerkrachten vinden het belangrijk de verbeelding te ontwikkelen, met name bij het jonge kind. De leerkrachten geven het belang van het ontwikkelen van verbeelding een 8,55 op een schaal van 10.

Dit is bij de scholen waar de leerlingen langer geleden dansles hebben gehad iets hoger. Deze leerkrachten waardeerden het belang van het ontwikkelen van verbeelding met een 8,78 op een schaal van 10. Van de 10 ondervraagde leerkrachten vonden 9 personen dat dansles de ontwikkeling van de verbeelding stimuleerde.

- Leerlingen trainen met dans de verbeelding, de muzikaliteit en de expressie, alle drie belangrijk voor de (leer)ontwikkeling van het kind.
- Het belang van het ontwikkelen van de verbeelding wordt hoog gewaardeerd, meer dan 8,5 op een schaal van 10.

4.6 Effect op vermogens van de leerlingen

Er is een overtuigend positief effect van dansles op de verbeelding waargenomen, deze wordt duidelijk aangesproken volgens 15 leerkrachten, 'juist in zo'n creatief proces ontwikkelt de verbeelding'. 'Ze vertalen de opdrachten van binnen naar buiten en geven vorm aan de impulsen die ze zelf krijgen'.

Er was een klein effect te zien van dansles op het vermogen tot onderzoeken en creëren, gesuggereerd wordt dat zich dat misschien overtuigender op langere termijn voordoet (2 leerkrachten). Wel is door 2 leerkrachten hierin een duidelijk verschil waargenomen tussen de eerste en de laatste les. Voor 7 leerkrachten was het duidelijk dat de fantasie van de leerlingen wordt aangesproken en dat ze worden uitgedaagd om hun eigen ideeën en fantasieën in dans te vertalen. Twee leerkrachten suggereren dat dit misschien meer tijd nodig heeft, of duidelijker wordt als de leerlingen ouder worden.

Hier is een verschil te zien met de leerkrachten van wie de leerlingen langere tijd geleden dansles hebben gehad. Van deze leerkrachten zien 7 geïnterviewden een groot effect van dansles op het vermogen tot ontwikkelen en creëren. Drie van hen zien dat de leerlingen vrijer worden in het creëren en in het samen onderzoeken, en noemen dat de kracht van deze methode. De leerkracht van de kleuters ziet dat de kleuters de danservaring meenemen in hun spel na de dansles. Daarnaast worden de danslessen beschouwd als een inspiratie voor de leerkracht zelf.

- Er is een duidelijk positief effect van dans op de verbeelding.
- Met name de leerkrachten van de controle (CMK-) scholen zagen een duidelijk effect van dans op het vermogen tot onderzoeken en creëren.

“Als we dansen zijn we een groep, als we gymmen of iets anders doen dan zijn we altijd met heel veel groepjes”.

Sam uit groep 3

4.7 Effect op de sociale verhoudingen

Ook het groepsproces wordt versterkt door de danslessen (8 leerkrachten). De leerkrachten hebben het idee dat door de danslessen beter wordt samengewerkt, de danslessen worden als teambuilding activiteit beschouwd (1 leerkracht). De leerlingen worden uitgedaagd en motiveren elkaar (1 leerkracht). Er kwam meer rust in de groep (5 leerkrachten). Het gedrag van de leerlingen tijdens de dansles wordt over het algemeen als positief ervaren, waarbij wordt opgemerkt dat kinderen volledig in de dansles meegaan en dat er vooral leuk, gemotiveerd wordt meegedaan (5 leerkrachten). Sommige jongens gaan eerst binken, maar gaan later ook volledig in de danslessen op. Sommige leerlingen moesten eerst wennen, maar na 2 lessen werd het dansen normaal (2 leerkrachten). De rustige muziek bevorderde de luisterhouding (1 leerkracht). Twee docenten merken de acceptatie op tussen meisjes die al goed kunnen dansen en jongens die voor het eerst dansen. Enkele kritische geluiden waren dat sommige leerlingen zich geen houding weten te geven tijdens de dansles (1 leerkracht), dat sommige kinderen druk gedrag vertonen en aanvankelijk onrustiger zijn (2 leerkrachten) en dat stille kinderen in eerste instantie een beetje afwachtend zijn (1 leerkracht). Dansles kan ook een positief effect op de interactie met de docent hebben. Kinderen worden als gevolg van de dansles makkelijker in het contact met de leerkracht en zijn vrijer in hun communicatie. Tijdens de dansles van een externe docent hebben leerkrachten de tijd om naar de kinderen te kijken, waardoor ze een completer beeld van de leerlingen krijgen, al ervaren niet alle leerkrachten dit effect.

Zeventien leerkrachten vonden de danslessen een positief effect hebben op de sociale competenties. Ze merkten op dat de leerlingen meer zelfvertrouwen door de danslessen kregen en dat de kinderen zich beter leerden uiten. Twee leerkrachten vonden de combinatie van muziek en dans teveel prikkels opleveren. Verder werd genoemd dat er op dit moment te weinig voldaan wordt aan de behoeften van de leerlingen.

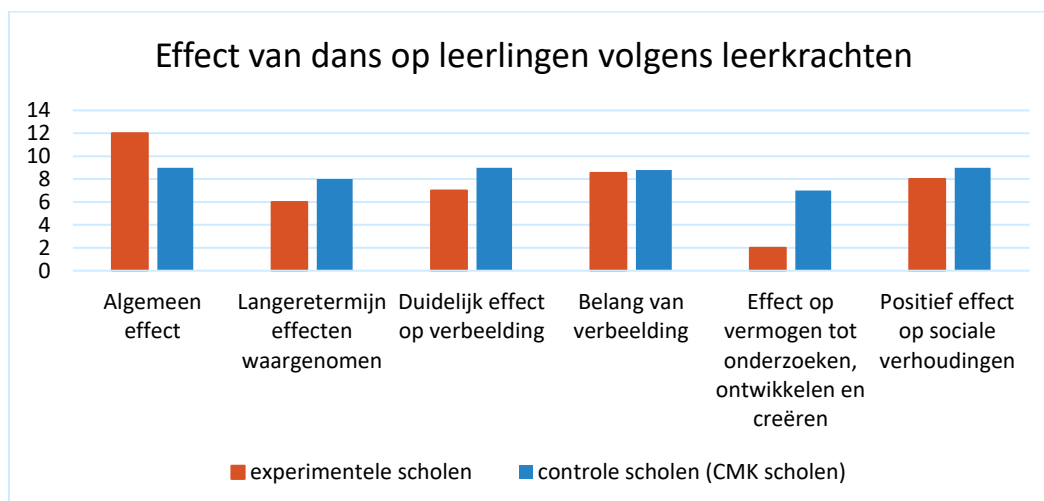
Bij de leerkrachten waar de leerlingen een jaar eerder dansles hebben gehad is het beeld gelijk aan dat van de andere leerkrachten. Er wordt veel samengewerkt tijdens de danslessen en er komt meer openheid en gelijkheid in de klas. Slechts 1 leerkracht ervaart geen effect van dansles op samenwerking. Dans heeft ook een positief effect op het groepsproces, dit wordt door alle docenten

onderschreven. Daarbij wordt genoemd dat de sfeer in de klas verbetert, het gevoel van saamhorigheid duidelijk aanwezig is en dat de concentratie duidelijk sterker is na de dansles. Deze leerkrachten ervaren ook een positief effect van dansles op de interactie met de leerkracht. Slechts 1 leerkracht heeft niet het gevoel dat er in het contact iets verandert, een ander vermoedt dat dit effect misschien onbewust is. De anderen zien positieve effecten zoals een duidelijk gelijkwaardiger contact met de leerlingen, de leerkracht wordt door de leerlingen makkelijker benaderd. Daarnaast hebben leerkrachten meer en makkelijker contact doordat de leerlingen opener is geworden. De leerkrachten zien de leerlingen vanaf een andere kant, met name de introverte leerlingen.

- Het groepsproces wordt versterkt door dansles.
- De sociale vaardigheden worden versterkt door dans.
- Ook de interactie met de docent verbetert door de danslessen.

“Ik ga in de dansles helemaal los en het leukst vind ik dat ik mijn eigen stijl heb nu.”

Michaela uit groep 5

4.8 Reacties van de leerlingen op de danslessen

Volgens de leerkrachten waren de leerlingen over het algemeen positief over de danslessen. Sommige leerlingen moeten wennen, dansen wordt in eerste instantie raar en eng gevonden, maar na een paar lessen zijn ze eraan gewend. Drie docenten merkten op dat de kinderen enthousiast waren, de meeste leerlingen ervoeren plezier bij het dansen. Dans wordt beschouwd als een uitlaatklep voor de leerlingen en als een manier om te ontsnappen aan het dagelijks leven. De leerlingen gaan na de dansles lekker buiten spelen en afreageren. Vooral de elementen ritme en de beweging van de danslessen spreken aan. Sommige kinderen zeggen dat ze een creatief vak niet kunnen als ze er geen les in krijgen. Twee leerkrachten vonden dat het lang duurt voordat de kinderen wennen aan dansles, leerlingen moeten naar hun idee een drempel over en zijn gevoelig voor reacties van anderen. Ze hopen dat de leerlingen dansen uiteindelijk normaal gaan vinden.

- De leerlingen reageren positief op de danslessen waarbij vooral de elementen ritme en beweging aanspreken.
- Leerlingen ervaren plezier bij de danslessen, alhoewel sommigen een paar lessen nodig hebben om aan dans te wennen.

4.9 Ruimte voor dans in het reguliere programma

Alhoewel leerkrachten over het algemeen positief staan over de effecten van dans op de leerlingen, weten ze niet goed hoe deze lessen in het curriculum ingebouwd kunnen worden waarbij het volle rooster de grootste belemmering blijkt. Opgemerkt wordt dat dansles op de Pabo te weinig aan bod komt en in het totale curriculum een ondergeschoven kindje is. Zes leerkrachten benoemen dat dans al bij hen in het programma zit, bij sommigen wordt dans op reguliere basis afgewisseld met de andere creatieve vakken. Drie leerkrachten merken op dat er afspraken gemaakt moeten worden om dansles te integreren in het curriculum en dat danslessen afgewisseld kunnen worden met andere creatieve vakken. Drie andere leerkrachten vinden dat die afspraken op korte termijn gemaakt moeten worden, omdat het door de danslessen opgewekte enthousiasme anders afzakt. De leerkrachten vinden het wel een goed idee om dans als vast element in het curriculum te integreren. Dit kan klasse doorbrekend en ruimte doorbrekend (2 leerkrachten) 'Als je er affiniteit mee hebt kan het gewoon'. Dansles wordt ook voor de leerkrachten als inspirerend ervaren. In sommige gevallen bepaalt de ICC-er welke kunstvakken gegeven wordt. Zes docenten merken op dat danslessen in het curriculum ingepast kunnen worden als de school het belangrijk vindt en dat zij als team moeten beslissen wat ze de kinderen willen meegeven. 'Ik zou het graag vaker willen, je wordt betoverd door de schoonheid van dans'.

Ook met betrekking tot dans in het reguliere programma zijn de leerkrachten die langer geleden dans in hun klas gehad hebben positief. Zes van hen vinden het zeker nodig. Van de resterende leerkrachten vinden 3 leerkrachten dat het wat aanpassingen vraagt, maar dat het onder voorwaarden mogelijk is. Eén leerkracht merkt op dat het jammer is dat de werkdruk en het programma van cognitieve vakken een reden is om niet te dansen. Bij 7 van hen zijn gerichte plannen voor dansles. Het wordt daarbij belangrijk gevonden dat het creatieve danslessen zijn, waarbij volgens hen dans eventueel afgewisseld kan worden met muziek en theater en een paar keer per jaar of structureel in het programma wordt opgenomen.

- Het volle curriculum kan een probleem zijn om dans als vast element te integreren in het lesprogramma, alhoewel leerkrachten het wel graag willen.
- De leerkrachten zien wel mogelijkheden om dans te integreren in het curriculum als dat voldoende gedragen wordt in het team.

4.10 Combineren van danslessen met andere vakken

De meeste leerkrachten vinden het een goed idee om dansles te combineren met andere vakken. Daarbij wordt onder andere ontwikkelingsgericht onderwijs genoemd (3 leerkrachten), tijdens taal, spelling en woordenschat (4 leerkrachten), of de rekenles (2 leerkrachten). Voorgesteld is verder om dans te combineren met het zoeken en begrijpen van informatie, bij de musical, tijdens gezamenlijke expressie, bij bewegend leren, bij thema's van wereldoriëntatie, tijdens gymles of gecombineerd met

alle kunstdisciplines. Eén leerkracht vindt de lesstof te moeilijk om met dans te combineren. Een andere leerkracht wilde dansles liever niet combineren met de rekenles.

Volgens 5 leerkrachten waar de leerlingen het vorig jaar dansles hebben gehad kan dans altijd gecombineerd worden met andere vakken, bijvoorbeeld bij wereldoriëntatie, bij de seizoenen of bij vieringen. Een enkeling weet niet waar dans ingepast kan worden, of ziet dans liever als een op zichzelf staand vak.

- Dans kan prima gecombineerd worden met andere vakken.
- Hierbij zijn diverse schoolvakken genoemd zoals taal, ontwikkelingsgericht onderwijs, wereldoriëntatie en vieringen.

4.11 Voorwaarden voor dansles

Wat is er nodig om dans te integreren in het curriculum? Tijd en ruimte in het programma wordt veel genoemd als voorwaarde om dans te realiseren (10 leerkrachten). Kennis van zaken, expertise en gereedschappen om de lessen te geven (10 leerkrachten). Ook nodig zijn visie en beleid op kunsteducatie (3 leerkrachten), meer ervaring in het geven van danslessen en goede lessen van een externe vakdocent (13 leerkrachten). Daarbij wordt gesuggereerd dat deze expertise in samenwerking met de ArtEZ kan worden verkregen. Eén docent vindt dat de danslessen een duidelijk doel moeten krijgen. Een andere docent vroeg zich af waarom dansles in het curriculum opgenomen zou moeten worden.

Gesuggereerd wordt dat het team een gevoel van urgentie moet krijgen van het belang van dans in het curriculum. Daarbij is het nodig dat enkele leerkrachten actie ondernemen om dans in het curriculum op te nemen. Als het voor het team gewoon wordt op reguliere basis dansles aan te bieden, wordt het voor de leerlingen ook gewoon. Eén leerkracht suggereerde om onderling vakken te wisselen met collega's, waardoor gebruik wordt gemaakt van elkaars talenten. Er zijn ook docenten die vinden dat ze danslessen zelf kunnen geven en die daar verder niets voor nodig hebben. Van hen vindt een docent dat danslessen altijd kunnen. Een ander merkt op dat je de lessen gewoon door het lokaal heen kunt geven.

Ook bij dit onderwerp worden bij de docenten bij wie de leerlingen een jaar eerder dansles hebben gehad dezelfde elementen genoemd als bij bovengenoemde leerkrachten. Een leerkracht stelt voor om als proef elke groep een dansles per week te laten geven gedurende het hele jaar. Voorwaarde is wel dat de manier van presenteren uitdagend en pakkend is en op een positieve manier aanspreekt waarbij duidelijk is wat de kaders zijn. Ook zijn duidelijke richtlijnen en opdrachten nodig, de opbouw en de gebruikte muziek moet duidelijk zijn. Verder zijn nodig: en goede lesvoorbereiding, materiaal, lef, ruimte, muziek en sturing door een vakleerkracht. Een cursus van de creatieve expressieve benaderingswijze zou handig zijn. Een ander merkt op dat het geen optie is om zelf deze lessen te geven. Om dansles te integreren in het rooster is het belangrijk dat de collega's grote inzet en betrokkenheid hebben en flexibel kunnen omgaan met het rooster om tijd vrij te maken voor dansles. Daarnaast wordt opgemerkt dat hiervoor nodig is een duidelijk aanbod met een kostenoverzicht vanuit het CMK, geld, kennis van de subsidiemogelijkheden en tijd. Ook hier wordt opgemerkt dat 'wij als school' de keuze moeten maken om alleen maar (beeldende) kunst te geven of af te wisselen tussen diverse kunstvormen.

- Ruimte in het programma is een voorwaarde voor het integreren van dans in het curriculum.
- Daarnaast is het belangrijk dat de school een visie op kunsteducatie ontwikkelt.
- Leerkrachten kunnen eventueel vakken wisselen met collega's, waarbij leerkrachten die zich vertrouwd voelen met het geven van dansles dit bij een klas van een collega kunnen doen, die in ruil daarvoor een andere les van deze leerkracht overneemt.
- Leerkrachten hebben behoefte aan het ontwikkelen van expertise op het gebied van dans.

4.12 Wanneer is dans goed om te doen

Lang niet alle leerkrachten hebben deze vraag beantwoord. Van degenen die wel geantwoord hebben zeggen 3 leerkrachten dat danslessen altijd kunnen. Verder is geantwoord dat het al dan niet passen van danslessen in de les afhangt van het doel van de lessen en de het moment waarop de docent beweging wil inzetten om de leerlingen de lesstof eigen te laten maken. Danslessen zijn inzetbaar als afwisselende werkvorm, om de leerlingen te activeren, om het groepsklimaat te bevorderen, om leerlingen met zoveel mogelijk expressievormen in aanraking te laten komen en om leerlingen hun eigen talenten en voorkeuren te laten ontwikkelen. Dansles kan voor de leerkracht een moment zijn om de leerling te observeren. Deze ziet tijdens de dansles een heel andere kant van de kinderen dan tijdens de gewone lessituatie. Een goed moment zou het begin van het schooljaar kunnen zijn.

Dans kan structureel worden ingepast, bijvoorbeeld één keer per twee weken als workshop, volgens een leerkracht waarvan de leerlingen het vorig jaar dansles hebben gehad. Alle leerkrachten uit deze groep vinden dat er altijd momenten zijn wanneer dansles gegeven kan worden: in het najaar of in het voorjaar, aan het eind van de dag of juist het begin, verdeeld over het schooljaar of als project, als de groep niet goed loopt of kan altijd en is altijd goed.

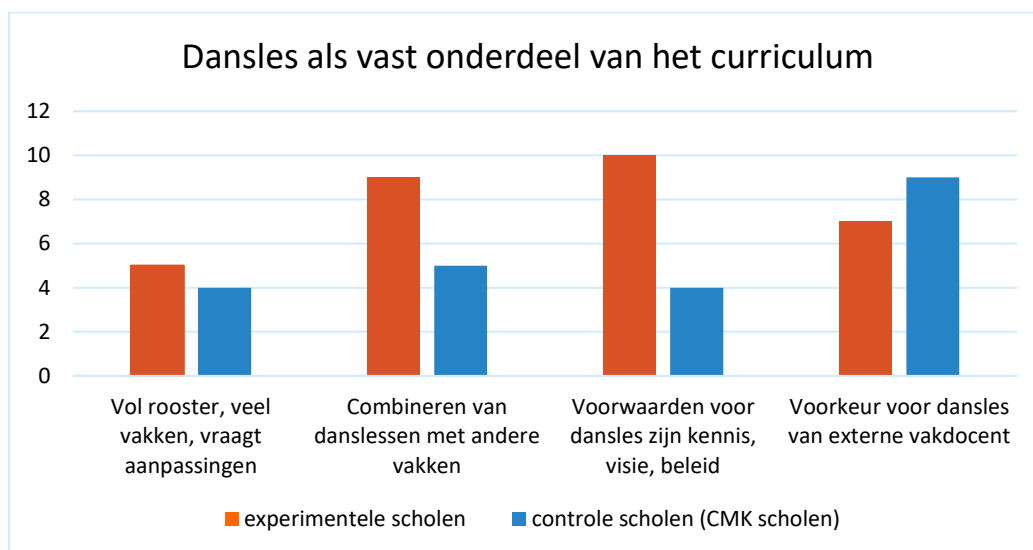
- Veel leerkrachten vinden dat dans altijd in het lesprogramma kan worden opgenomen, bijvoorbeeld als de leerkracht beweging wil inzetten voor het zich eigen maken van leerstof.
- Dans kan ingezet worden als afwisselende werkvorm.
- Door dans komen kinderen met verschillende expressievormen in aanraking en ontwikkelen hun eigen kwaliteiten en voorkeuren.
- Er zijn verschillende opties: dansles kan structureel of projectmatig worden gegeven.

4.13 Wie geeft de dansles

De meeste leerkrachten zien zichzelf niet als aangewezen persoon om de danslessen te geven. In totaal 17 leerkrachten gaven aan dit niet te kunnen en liever een vakleerkracht in te zetten. Ze verwachten dat een vakleerkracht veel kennis heeft over dans en beschikt over de juiste didactische vaardigheden. Eén docent dacht het wel zelf te kunnen, maar was toch van mening dat het beter is als een vakleerkracht de lessen geeft. Sommige leerkrachten zien zichzelf wel dansles geven, maar geven er de voorkeur aan dat de lessen eerst door een vakleerkracht worden gegeven, waarna ze de lessen overnemen. Eén leerkracht gaf aan dat ze bij hen op school al dansles gaven. Enkele leerkrachten willen deze expertise graag zelf ontwikkelen, hebben aangegeven daarvoor extra training nodig te hebben en zouden hiervoor graag in de gelegenheid gesteld worden door hun werkgever.

Ook de bij leerkrachten van wie de leerlingen het vorig jaar dansles hebben gehad geven 9 van de 10 leerkrachten aan dat hun voorkeur uitgaat naar dansles door een vakleerkracht. Een suggestie daarbij is dat misschien met coaching en wat danslessen de leerkrachten zelf dansles kunnen geven. De reden hiervoor is dat de leerkrachten twijfelen aan hun eigen kunnen op dit vlak. Verder wordt het als een meerwaarde ervaren dat de leerkrachten de leerlingen tijdens de dansles op een andere manier kunnen observeren dan tijdens de gewone lessen.

- De meeste leerkrachten hebben voorkeur voor een externe vakdocent om dansles te geven in plaats van zelf de lessen te geven.
- Als er geen externe vakdocent beschikbaar is, hebben veel leerkrachten behoefte aan scholing.

4.14 Visie van de scholen op cultuuronderwijs

Alhoewel bij navraag naar een visie met betrekking op kunst- en cultuuronderwijs bij de scholen in het algemeen naar hun website verwezen wordt, is op deze websites over het algemeen weinig tot niets daarover te vinden. Een van de experimentele scholen is een kunst- en cultuurprofiel school. Op hun website staat het volgende: 'Onze school profileert zich met een kunst- en cultuurprofiel. Wij integreren kunst & cultuur met wereldoriëntatie vanuit onze visie op burgerschapsvorming. We begeleiden kinderen in het zich bewust te worden van hun eigen talenten, interesses en ontwikkelpunten.' Op deze bewuste school leren kinderen 'dat zij een onderdeel zijn van een groter geheel en daarin een eigen bijdrage hebben. Leerlingen leren verantwoordelijkheid en initiatief te nemen voor/in hun leerproces, en voor zichzelf en naar anderen'. De andere scholen hebben geen helder cultuurbeleid geformuleerd, alhoewel de scholen het belang van creativiteit tenminste met een 8 op een schaal van 10 beoordelen. Ook de drie controlescholen, die als CMK scholen al 8 jaar een structureel kunst en cultuurprogramma aanbieden hebben op hun websites geen kunsteducatiebeleid geformuleerd.

- De meeste scholen in dit onderzoek hebben geen uitgewerkte visie op cultuuronderwijs.
- Enkel een cultuurprofiel school heeft vanuit haar visie op burgerschapsvorming de integratie van kunst en cultuur met wereldoriëntatie geformuleerd.

“Ik dans het beste op echte dansmuziek maar die hadden we bijna nooit.”

Casper uit groep 4

5 Conclusie

5.1 Algemene conclusie

In het algemeen kan worden gesteld dat de leerkrachten positief staan ten opzichte van danslessen in hun klas. De meeste leerkrachten zien veel gunstige effecten bij de leerlingen. De leerlingen leren zich beter uiten, ze krijgen er zelfvertrouwen van en de lessen hebben een positief effect op de competenties van de leerlingen, op de sfeer in de klas en op het groepsproces. De leerkrachten hechten er waarde aan dat er in het curriculum niet alleen cognitieve vakken worden aangeboden.

Volgens de leerkrachten wordt door danslessen de creatieve ontwikkeling gestimuleerd. Het overgrote deel van de leerkrachten ziet een positief effect van dans op de verbeelding van de leerlingen en dat de fantasie van de leerlingen wordt aangesproken. Die verbeelding wordt beschouwd als een belangrijk onderdeel van de (leer-)ontwikkeling van de leerlingen. De leerkrachten bij wie de leerlingen langer geleden danslessen hebben gehad zien daarnaast ook een groot effect van danslessen op het vermogen tot ontwikkelen en creëren. Tevens hebben de danslessen een positief effect op de expressieve ontwikkeling en op de lichamelijke en motorische ontwikkeling. De leerkrachten zien dat de leerlingen genieten van de danslessen en enthousiast zijn. Een enkeling merkte op dat leerlingen onzeker kunnen worden van de danslessen. Het belang van het ontwikkelen van de verbeelding wordt hoog gewaardeerd, met meer dan 8,5 op een schaal van 10.

Daarnaast worden volgens de leerkrachten de sociale vaardigheden en het groepsproces versterkt. Ook wordt de interactie met de docent verbeterd door de danslessen. Leerlingen reageren positief op de danslessen en ervaren plezier tijdens het dansen, al hebben sommige leerlingen wel een paar lessen nodig om te wennen aan het dansen.

De docenten vinden danslessen een waardevolle aanvulling bij het curriculum en prima passen bij de kerndoelen. Zij vinden dat er tijd vrijgemaakt moet worden om dans in te passen in het curriculum, al ervaren ze hierin een belemmering vanwege het volle rooster. Dat volle rooster en het daardoor ervaren gebrek aan ruimte in het curriculum is het moeilijkst te overwinnen obstakel voor het integreren van danslessen in het curriculum.

Volgens de meeste leerkrachten kan dans prima worden gecombineerd met andere vakken, waarbij ontwikkelingsgericht onderwijs, taal, rekenen, ontwikkelingsgericht onderwijs en wereldoriëntatie het meest worden genoemd.

Voorwaarde om dans in het curriculum te integreren zijn tijd en ruimte in het programma, expertise, en bij voorkeur een externe vakdocent. Belangrijk daarvoor is dat de school visie op kunstonderwijs ontwikkelt. Danslessen kunnen in principe altijd gegeven worden, al zijn bepaalde situaties daar in het bijzonder geschikt voor, bijvoorbeeld wanneer de docent beweging wil inzetten in de les. Daarnaast kan de docent dansles inzetten om het groepsklimaat te bevorderen, om leerlingen met zoveel mogelijk expressievormen in contact te laten komen, of als manier om leerlingen hun eigen talenten en voorkeuren te laten ontwikkelen. De meeste leerkrachten geven er voorkeur aan om een externe vakdocent in te huren voor dansles, in plaats van deze lessen zelf te geven. Ze vinden dat ze daarvoor de kennis en vaardigheden missen.

Concluderend kan worden gesteld dat dansles volgens de creatieve expressieve benaderingswijze een positief effect heeft op de leerlingen. Het stimuleert de verbeeldingskracht, de creatieve vermogens en de sociale vaardigheden van de leerlingen. Gezien het belang van het stimuleren van deze vaardigheden voor het leervermogen en het positieve effect van dans op het welbevinden van de leerlingen, is het van belang dat alle basisscholen dansles opnemen als vast onderdeel van hun curriculum.

5.2 Vergelijking tussen scholen met en zonder eerdere ervaring met dansles

In het algemeen oordeelden de leerkrachten van de scholen waar de leerlingen korte tijd voor de enquêtes en interviews dansles hadden gehad gelijk aan de leerkrachten van de CMK scholen waar de danslessen langer geleden hadden plaatsgevonden. Enkel met betrekking tot het effect van het vermogen van onderzoeken en creëren was bij de leerlingen die kort te voren dansles hadden gehad niet zo'n duidelijk effect waargenomen, waar dat wel ervaren werd bij de leerlingen die langer geleden dansles hadden gehad. Voor alle overige ondervraagde effecten waren de observaties van de leerkrachten van de verschillende soorten scholen ongeveer gelijk.

De leerkrachten van de experimentele scholen beoordelen het belang van het stimuleren van verbeelden met een 8,5. De leerkrachten van de controlescholen geven hier een 8,78 voor. Dit is een klein verschil, en is mogelijk te verklaren vanwege het feit dat de controlescholen CMK scholen zijn. Deze scholen zijn langdurig geconfronteerd met kunst- en cultuuronderwijs en zijn zich daardoor mogelijk meer bewust van het belang van kunst en cultuur. De leerkrachten van deze scholen gaven aan dat dansles altijd kan, ook dit kan mogelijk verklaard worden vanuit het gegeven dat ze gewend zijn aan kunst- en cultuuronderwijs op school.

5.3 Aanbevelingen voor scholen die overwegen danslessen in te voeren in hun curriculum

Aan de hand van de resultaten uit dit onderzoek is een aantal aanbevelingen geformuleerd voor scholen die overwegen danslessen in te voeren in hun curriculum.

1. Om dansles te kunnen implementeren is het nodig dat er draagvlak wordt gecreëerd bij de leerkrachten. Dat kan gedaan worden op de volgende manieren:
 - a. De leerkrachten informeren over het effect van dansles op de gezondheid, het welbevinden en het leervermogen van de leerlingen middels de bevindingen van dit onderzoek en van de publicatie *Dans'es* van het LKCA⁹.
 - b. Het enthousiasmeren van leerkrachten door een dansworkshop, door samenwerking met een vakleerkracht, door energizers, apps etc.
 - c. Inventariseren van de opvattingen van de leerkrachten ten opzichte van het implementeren van dans in het curriculum. Willen ze hier zelf een rol in spelen, zien ze

⁹ <https://lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/danses-1.pdf>

het als een verzwaring van hun taak? Waar en op welke manier zien ze mogelijkheden in het rooster?

- d. Het door leerkrachten ervaren volle lesrooster kan mogelijk opgelost worden door het combineren van danslessen met bestaande vakken. Op deze manier kosten de danslessen geen extra lestijd en wordt het leerresultaat van deze vakken versterkt. Tevens draagt dit bij aan de motivatie van de leerlingen voor de betreffende vakken, doordat ze een afwisseling ervaren in de manier waarop het onderwijs wordt aangeboden. Het SLO geeft enkele voorbeelden van het combineren van dansles met bestaande vakken:
 - i. In groep 3 wordt gewerkt aan het thema 'van baby tot bejaarde', waarbij de leerlingen dit thema uitwerken door te bewegen als een baby, een peuter en uiteindelijk als een bejaarde.
 - ii. Bij het geschiedenisthema kunnen leerlingen in de maat roeien en de gladiatoren uitbeelden. Dans kan, behalve geïntegreerd in een ander vak, ook projectmatig worden aangeboden in de vorm van zes weken durende themaprojecten (SLO, 2016).
2. Het ontwikkelen van een visie op cultuuronderwijs in het algemeen en dansonderwijs in het bijzonder, gerelateerd aan de onderwijskundige visie van de school. Het bepalen van een visie op dansonderwijs betekent invulling geven aan de praktische consequentie met betrekking tot de frequentie van het vak, het geven van presentaties, het behalen van leerdoelen, en het koppelen aan thema's. Deze visie kan het beste ontwikkeld worden in samenwerking tussen schoolleiding en leerkrachten om een breed draagvlak in de gehele organisatie te creëren. Hierbij kan eventueel gebruik worden gemaakt van de expertise van organisaties als Cultuur Oost, het LKCA en het SLO. De te bereiken doelen kunnen worden geëvalueerd op van te voren vastgestelde evaluatiemomenten.
3. Bepalen van de faciliteiten (ruimte, materialen, muziekinstallaties etc.). Als er geen geschikte ruimte is, kunnen de lessen in de gewone leslokalen gegeven worden. Het meubilair kan aan de kant worden geschoven waardoor een lege ruimte ontstaat waar de leerlingen kunnen dansen. Een muziekinstallatie is handig maar niet per se nodig. Via internet kan muziek opgezocht worden.
4. Financiën. De school kan een CMK aanvraag doen, gebruik maken van de CEPO regeling¹⁰, een lerarenbeurs aanvragen om leerkrachten te scholen, subsidies aanvragen bij de gemeente, fondsen werven, samenwerking zoeken met culturele partners zoals cultuurcentra en dansscholen. Het is aan te raden om de kosten voor dansles op reguliere basis in de begroting op te nemen.
5. Deskundigheid: nagaan of leerkrachten zelf dans kunnen/ willen geven en nagaan welke mogelijkheden er zijn om de deskundigheid te vergroten onder docenten. Externe expertise kan worden verworven door het inhuren van een vakleerkracht dans. Daarbij kunnen leerkrachten die daar belangstelling voor hebben getraind worden om danslessen te geven, waarna ze de danslessen van de vakleerkracht geleidelijk kunnen overnemen, eerst onder begeleiding van de vakleerkracht en daarna zelfstandig. Voor dit doel kunnen eventueel studenten van een Docent Dansopleiding van een kunstvakinstelling worden ingezet die deze taak vervullen als stageproject. Leerkrachten die na verloop van tijd dansles kunnen geven, kunnen lessen ruilen met een collega die liever geen dansles geven.

¹⁰ Regeling Versterking Cultuureducatie in het Primair Onderwijs

6. Samenwerking: binnen het team kunnen leerkrachten die daar belangstelling voor hebben aangewezen worden als kartrekker om een plan op te stellen, eventueel in samenwerking met collega's van andere scholen binnen dezelfde scholenvereniging.
7. Evaluatie: bij het opstellen van een plan voor implementatie van dans in de school kunnen evaluatiemomenten worden meegenomen.

Aanbevelingen om dans te integreren in het lesprogramma:

1. Draagvlak: allereerst is het belangrijk dat er draagvlak wordt gecreëerd bij de leerkrachten.
2. Visie: het ontwikkelen van een visie op cultuuronderwijs in het algemeen en dansonderwijs in het bijzonder, gerelateerd aan de onderwijskundige visie van de school.
3. Faciliteiten: bepalen van de faciliteiten (ruimte, materialen, muziekinstallaties etc.). Eventueel kunnen de lessen in de klas gegeven worden.
4. Financieel: om het integreren van dans financieel mogelijk te maken kan de school gebruik maken van diverse subsidiemogelijkheden.
5. Deskundigheid: nagaan of leerkrachten zelf dans kunnen en willen geven. Eventueel kan externe expertise worden verworven door het inhuren van een vakleerkracht dans.
6. Samenwerking: leerkrachten die daar belangstelling voor hebben kunnen een plan opstellen, eventueel samen met andere scholen van dezelfde vereniging.
7. Evaluatie: in het implementatieplan moeten evaluatiemomenten worden opgenomen.

Maar het allerbelangrijkste is: gewoon doen!

6 Literatuurlijst

- Almeida, L. S., Prieto, L. P., Ferrando, M., Oliveira, E., & Ferrándiz, C. (2008). Torrance Test of Creative Thinking: The question of its construct validity. *Thinking Skills and Creativity*, 3(1), 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2008.03.003>
- Bamford, A. (2006). *The Wow Factor: Global research compendium on the impact of the arts in education*. Münster: Waxmann Verlag.
- Bergman, V. (2003). *Dans in Samenhang*. Utrecht: De Kunstconnectie.
- Christoffels, I., & Baay, P. (2016). *De toekomst begint vandaag*. Experticeentrum beroepsonderwijs ECBO. Retrieved from <https://ecbo.nl/wp-content/uploads/sites/3/2019/10/2016-01-De-toekomst-begint-vandaag-2.pdf>
- de Bode, J., & Nijman, L. (2014). *Hoe bedenken je het?!* Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Egan, K., & Judson, G. (2009). Values and imagination in teaching: With a special focus on social studies. *Educational Philosophy and Theory*, 41(2), 126–140. <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2008.00455.x>
- Egan, K., & Judson, G. (2016). *Imagination Engaged Learner-Cognitive Tools for the Classroom*. New York: Teachers College Press.
- Gajda, A. (2016). The relationship and moderators of school achievement and creativity at different educational stages. *Thinking Skills and Creativity*, 19, 246–259. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2015.12.004>
- Hsu, Y. (2019). Advanced Understanding of Imagination as the Mediator between Five-Factor Model and Creativity. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 153(3), 307–326. <https://doi.org/10.1080/00223980.2018.1521365>
- Karwowski, M., Jankowska, D. M., Brzeski, A., Czerwonka, M., Gajda, A., Lebeda, I., & Beghetto, R. A. (2020). Delving into Creativity and Learning. *Creativity Research Journal*, 32(1), 4–16. <https://doi.org/10.1080/10400419.2020.1712165>
- Kim, K. H. (2011). The Creativity Crisis: The Decrease in Creative Thinking Scores on the Torrance Tests of Creative Thinking. *Creativity Research Journal*, 23(4), 285–295. <https://doi.org/10.1080/10400419.2011.627805>
- Koolen, M., de Vries, R., & de Ridder, I. (2018). *C-zicht Competenties cultuureducatie kunst en erfgoed*. Arnhem. Retrieved from <https://www.cultuuroost.nl/resources/uploads/2019/01/C-zicht.pdf>
- Madore, K. P., Gaesser, B., & Schacter, D. L. (2014). Constructive episodic simulation: Dissociable effects of a specificity induction on remembering, imagining, and describing in young and older adults. *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition*, 40(3), 609–622. <https://doi.org/10.1037/a0034885>
- McFarland, C. P., Primosch, M., Maxson, C. M., & Stewart, B. T. (2017). Enhancing memory and imagination improves problem solving among individuals with depression. *Memory and Cognition*, 45(6), 932–939. <https://doi.org/10.3758/s13421-017-0706-3>
- Nielsen, C. S., & Burrige, S. (2015). *Dance Education Around, Perspectives on dance, young people and change*. London and New York: Routledge.
- Pelaprat, E., & Cole, M. (2011). “Minding the Gap”: Imagination, Creativity and Human Cognition.

Integrative Psychological and Behavioral Science, 45(4), 397–418.
<https://doi.org/10.1007/s12124-011-9176-5>

- Potters, O., & Lutke, S. (2018). *Leren van kunst: ruimte voor & door creativiteit*. Bussum: Coutinho.
- Robinson, K. (2001). Mind the gap: The creative conundrum. *Critical Quarterly*, 43(1), 41–45.
- Saavedra, A. R., & Opfer, V. D. (2012). Learning 21st-century skills requires 21st-century teaching. *Phi Delta Kappan*, 94(2), 8–13. <https://doi.org/10.1177/003172171209400203>
- SLO. (2016). *Inspirators voor de toekomst. 30 inspirerende voorbeelden uit de onderwijspraktijk*. Retrieved from <http://downloads.slo.nl/Repository/inspirators-voor-de-toekomst.pdf>
- van Heusden, B. (2010). *Cultuur in de Spiegel naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. (R. G. en S. L. Ontwikkeling, Ed.). Groningen/Enschede.
- Visiedocument VONCK voor curriculum.nu: dans. (2017). Retrieved from <https://vonkc.nl/downloads/visiedocument-dans.pdf>
- Voogt, J., & Pareja Roblin, N. (2010). *21st Century Skills: Discussienota*. Enschede. Retrieved from https://www.21stcenturyskills.nl/download/21_st_century_skills__UT_discussie_paperNL.pdf
- Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and Creativity in Childhood. *Journal of Russian and East European Psychology*, 42(1), 7–97.

7 Bijlagen

Bijlage 1 Interviewvragen leerkrachten

Persoonlijk

1. Wat is je persoonlijke ervaring met dans? Kijk je weleens naar dans, dans je zelf? Wat spreekt je dan vooral aan in dans of wat juist minder?
2. Zag je eerder of zie je een verbinding met dans en verbeelding?

Algemeen

3. Wat versta jij als leerkracht onder een goede ontwikkeling/ ontplooiing vaneen leerling in de PO tijd? Speelt de verbeelding hierin een rol, en zo ja, hoe?
4. Kan dans hierin een rol vervullen? Welke verwachtingen zijn er t.a.v. dans(onderwijs)? Hoe kijk jij als leerkracht aan tegen het vak dans?

Verbeelding en dans

5. Verbeelding gaat over de verbinding maken met verhalen, de eigen identiteit en het vermogen dit tot uitdrukking te brengen en vorm te geven en te delen met anderen. Zie je ontwikkelingen bij de leerlingen op dit vlak? Wat valt hierin op?
6. Hoe belangrijk vind je dit in een schaal van 1.....10?
7. Wat heb je nodig om deze ontwikkeling d.m.v. dans in jouw school te realiseren/een plek te geven?

Effecten

8. In de danslessen gegeven vanuit de creatieve expressieve benaderingswijze wordt veel ruimte gegeven aan het onderzoeken en creëren van dans. Merk je een effect op de leerlingen in het vermogen tot onderzoeken en creëren n.a.v. de danslessen?

9. Wat merk je aan veranderingen op bij individuen wanneer er danslessen gegeven zijn? Zo ja, welke? Zijn dat positieve veranderingen of juist minder positief?
10.
 - a. En merk je dit alleen bij die individuele leerling op het moment zelf of heeft het ook nog een langer effect (beklijft het)?
 - b. Merk je verschil tussen individuele leerlingen na de danslessen? (geconcentreerder/ of juist niet, rustiger/onrustiger). Werkt het voor bepaalde leerlingen beter dan voor anderen?
11. Verandert er ook iets in de gehele klas wanneer ze de dansles gehad hebben? (rustiger in de klas/onrustiger, er wordt beterminder goed opgelet)
12. Zorgen de danslessen dat er bijvoorbeeld meer wordt samengewerkt in de klas, of merk je iets anders?
 - a. Komen de danslessen het groepsproces ten goede of niet?
13. Merk je bij jezelf als leerkracht een verandering in de manier waarop je in contact bent/ interactie hebt met een leerling na de danslessen?

Toekomst

14. Zouden jullie als school of jij als leerkracht danslessen in jullie reguliere programma willen? En waarom of waarom juist niet?
15. Zijn er lessen in het reguliere programma waarbij danslessen toegepast zouden kunnen worden?
16. Zou je je kunnen bedenken wanneer het goed is om deze lessen te krijgen?
17. Wat hebben jullie nodig om danslessen in te voegen in het curriculum?
18. Zijn jullie van plan om danslessen te blijven (laten) geven?
19. Nu we het zo over danslessen hebben. zou je deze ook zelf willen geven of zou je deze liever willen *laten* geven in je klas? Waarom? Waarom niet?
20. Wat heb jij als leerkracht nodig om vanuit je persoonlijke fascinatie dansactiviteiten te ontwikkelen voor een basisschoolgroep?

Bijlage 2 Observatieformulier leerkracht

Naam leerkracht:

Groep:

Datum:

Bij de onderstaande vragen kon de leerkracht de mate van effect aankruisen op een 4 puntenschaal.

Fysiek:

- Ontwikkelt spierkracht, behendigheid, souplesse, grove en kleine motoriek
- Werkt aan conditie
- Ontwikkelt lichaamsbewustzijn

Sociaal

- Maakt contact met de ander
- Leert samen te werken

Emotioneel

- Ervaart plezier
- Ontwikkelt zelfvertrouwen
- Vertaalt gevoelens naar dans

Cognitief

- Werkt aan het bedenken van oplossingen
- Leert verbanden te leggen

Creativiteit

- Ontwikkelt verbeeldingskracht
- Ontwikkelt algemene expressie
- Ontwikkelt eigenheid in beweging
- Ontwikkelt het zelf onderzoeken
- Ontwikkelt het zelf creëren

Aanvullende observaties van de leerkracht:

Bijlage 3: begeleidende brief van een van de scholen bij de observatieformulieren

Hoi Cecile

Allereerst nogmaals bedankt voor de geweldige danslessen die we hebben gehad! Zowel de leerlingen als wij leerkrachten hebben heel erg genoten van elke week weer een totaal andere en altijd inspirerende dansles. Heel waardevol en nieuw voor ons om op deze manier met dans bezig te zijn. De observatieformulieren die we hebben gebruikt waren overzichtelijk en alle onderdelen waren iedere keer weer heel duidelijk aanwezig. Na 3 of 4 lessen hebben we de formulieren niet meer gebruikt om de les te beoordelen op deze onderdelen maar de individuele leerling. Voor ons was dit heel waardevol.

Ik ben samen met mijn collega de formulieren vooral gaan gebruiken om een aantal individuele leerlingen te observeren. De leerlingen die zich moeilijker kunnen concentreren en samenwerken over het algemeen lastig vinden. We zagen al snel terug op de formulieren dat ze niet minder `scoorden` op fysiek, emotioneel en creatief vlak, wel op sociaal en emotioneel vlak. Hier zat bij een aantal een stijgende lijn in, wat samenwerken betreft zag je in de laatste lessen zeker vooruitgang ten opzichte van de eerste danslessen.

We blijven deze formulieren inzetten omdat het goed is n.a.v. deze onderdelen de leerling te blijven bekijken.

Heel erg bedankt voor deze fijne en leuke lessen en we gaan jullie in de toekomst zeker nog eens terugvragen. Onze kijk op dans is positief veranderd door deze lessen.